

参考文献

- 白川博之[監修] (2000) 『初級を教えるための日本語文法ハンドブック』 スリーエーネットワーク
- 白川博之[監修] (2001) 『中上級を教えるための日本語文法ハンドブック』 スリーエーネットワーク
- 砂川有里子[代表] (1998) 『日本語文型辞典』 くろしお出版
- 鷹野次長[編] (2004) 『外国人のための楽しい日本語辞典』 三省堂
- 寺村秀夫 (1991) 『日本語のシンタクスと意味3』 くろしお出版
- 中西進(2003) 『ひらがなでよめばわかる日本語のふしぎ』 小学館
- 森田良行(1993) 『基礎日本語辞典』 角川書店 (5版)
- 日本語教科書
- 『みんなの日本語 初級本冊1』 (1998) スリーエーネットワーク
- 『みんなの日本語 初級本冊2』 (1998) スリーエーネットワーク

Ю. Кім,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Вживання міжособистісних висловлювань у японській мові обумовлене певними факторами у суспільстві. У даній статті розглядаються засоби вираження ввічливості як лінгвістичної категорії та різноманітність гонорифічних форм, а також особливості вживання міжособистісних висловлювань в залежності від ситуації.

Ключові слова: міжособистісні висловлювання, форми ввічливості, кейго, система ввічливої мови, мовленнєва поведінка

Применение межличностных высказываний в японском языке обусловлено определенными факторами в обществе. В данной статье рассматриваются средства выражения вежливости как лингвистической категории и разнообразие гонорифических форм, а также особенности применения межличностных высказываний в зависимости от ситуации.

Ключевые слова: межличностные выражения, формы вежливости, кейго, система вежливого языка, речевое поведение

The use of formal expressions in Japanese is influenced by the certain factors in the society. In this article, we would like to study the means of expressing politeness as linguistic category, as well as the diversity of honorific speech, and especially the use of formal expressions, depending on the situation.

Key words: *formal expressions, forms of politeness, keigo, the system of polite language, speech behavior*

Міжособистісні висловлювання використовуються в будь-яких суспільствах, відіграючи важливу роль у підтримці ієрархічних відносин і у взаєминах людей. Проте в різних суспільствах вони відіграють неоднакову роль, що створює труднощі при освоєнні інших мов і правил мовленнєвого спілкування. Зміст будь-якого висловлювання в японській мові можна передати з різним ступенем шанобливості в залежності від ситуації, статусу співрозмовників та їх міжособистісних відносин, з чим пов'язане існування різноманітної лексики та граматичних структур, що несуть однаковий зміст.

Міжособистісні висловлювання впливають на стосунки співрозмовників в залежності від нюансів використання мови. Тому дуже важливим є правильний вибір висловлювань в залежності від мовленнєвої ситуації.

За О. Холодовичем, японець, вступаючи в мовленнєве спілкування, постійно стикається з нерозв'язними протиріччями в залежності від віку, статі, соціального статусу, ситуації, що склалася. Тому в процесі спілкування японцю, який повинен підкорятися цій досить складній та суперечливій ієрархії, кожен раз доводиться вирішувати (звичайно, інтуїтивно, несвідомо та миттєво) задачу на преферентність ієрархічних ознак [Холодович 1979, 26].

Ми вибираємо висловлювання в залежності від різних факторів, зокрема враховуючи:

- співрозмовника (наприклад, друг, незнайомец, поважна людина, більшість звичайних людей та ін.);
- зміст, що передається (наприклад, подяка, роздратування, сум, прохання і т.д.);
- ситуацію та стан справ (наприклад, розмова за чаєм або перед публікою).

Ці висловлювання, що враховують вищенаведені фактори називаються „міжособистісними висловлюваннями” (待遇表現). В цьому контексті поняття співрозмовника не обмежується лише людиною вищою за рангом. Міжособистісні висловлювання – це не тільки ввічливі висловлювання (敬語表現), вони включають в себе і грубі висловлювання (卑罵表現), щоб образити співрозмовника, підлабузливі висловлювання (尊大表現), щоб возвеличити співрозмовника, а також дружні висловлювання (親愛表現) [誉子美、前田直子 2003, 9].

Однією з яскравих особливостей японської мови вважається існування так званих форм ввічливості *кейго* (敬語). Форми ввічливості представляють собою мовні засоби вираження різного роду соціальних (у широкому сенсі цього слова) відносин між мовцем, його співрозмовником і людьми, про яких йде мова. В тій чи іншій мірі форми ввічливості є в будь-якій мові.

Основними функціями *кейго* вважаються:

- 1) вираження шанобливості, поваги;
- 2) мовне розділення співрозмовників за соціальною, віковою ознакою, за статтю;
- 3) „пом'якшення” мови;
- 4) прояв витончених манер і хорошого смаку (за результатами опитування 2003 року „Необхідні кейго чи ні?”) [Цудзимуро Тосики 1997].

Будь-які міжособистісні відносини вибудовуються в залежності від соціального статусу, віку і ступеня знайомства співрозмовників як у західному, так і в японському товаристві, і, спілкуючись з ким-небудь тим чи іншим чином, всі ми певною мірою намагаємося використовувати адекватні ситуації мовні звороти, існуючі у рідній мові. Побудова мовного спілкування на основі соціальних або вікових відмінностей між співрозмовниками є характерною для мовної взаємодії взагалі, а ступінь ввічливості при цьому є індивідуально визначеним параметром, який може бути відсутнім. Виходячи з цього, *форми ввічливості* можна визначити як найбільш відповідні ситуації і статусу співрозмовників мовні форми, що передають коректне і шанобливе ставлення учасників спілкування один до одного. Причому відповідність мовних форм ситуації визначається як індивідуально, так і культурою, традиціями кожної конкретної країни.

Форми ввічливості (*кейго*) – це мовленнєві засоби вираження різного роду соціальних відносин між мовцем, його співрозмовником та людьми, про яких іде мова [Фролова 1977]. Кількість мовних засобів, здатних вказати на соціальні відмінності, в японській мові надзвичайно велика і майже не піддається обчисленню. Загальне правило проявляється в тому, що ввічливі форми використовуються по відношенню до чужих, а неввічливі – до своїх. Ввічливість ніколи не може бути направленою на себе. В японській мові існують не лише лексичні, але й граматичні форми ввічливості. Особа, ставлення до якої передається, може бути, по-перше, співрозмовником, по-друге, особою, про яку йде мова, наприклад суб'єктом або об'єктом описуваної дії.

Японський лінгвіст Оісі Хацутаро розрізняє чотири витoki поваги як першопричини для використання кейго:

1. Повага по відношенню до тих, хто має вищий соціальний ранг, особливі здібності, освіту та професійний досвід;
2. Повага по відношенню до тих, хто займає домінуючу позицію;
3. Повага до тих, кому мовець зобов'язаний;
4. Повага як вияв людяності.

Порівняно більш сучасний виклад лінгвіста Кікучі Ясудо визначає, що гонорифічна мова керується соціальними та психологічними факторами.

Деякі приклади, які Ясудо вважає соціальними факторами включають:

- Положення та тему, що обговорюється мовцем;
- Контекст, письмовий або усний;
- Міжособистісні відносини між мовцем, адресатом та референтом (наприклад, відношення щодо рангу, ступінь фамільярності, належність до певної групи).

До психологічних факторів Ясудо відносить:

- Іntenція мовця у використанні ввічливої мови;
- Наскільки близькою є дистанція у взаємовідносинах з точки зору мовця;
- Наскільки досвіченим є мовець у виборі мовних засобів [Honoric Speech in Japanese].

Вважається, що в даний час існує два основних підходи до визначення *кейго*. Перший підхід вважається дещо застарілим і визначає *кейго* як систему шанобливих виразів. Друга, більш сучасна точка зору, розглядає *кейго* як широке поняття, інструмент соціальної взаємодії.

Вважається, що для побудови стилістично повноцінного висловлювання необхідне узгодження граматичних та лексичних засобів вираження ввічливості. Але самого знання способів вираження соціально-особистісних відносин в японській мові не достатньо. Для адекватного їх вживання в конкретній мовній ситуації необхідно попередньо провести аналіз даної ситуації спілкування за низкою ознак і, з огляду на особливості японського мовленнєвого етикету, вибрати один з безлічі існуючих в японській мові рівнів ввічливості.

Прояв лінгвістичної ввічливості в будь-якому суспільстві є результатом різниці між співрозмовниками в соціальному плані або дотримання психологічної дистанції, але якщо в інших культурах лінгвістичну ввічливість з деякою натяжкою можна замінити чемністю або дружелюбністю, вираженням турботи або манерами спілкування, то *кейго* є незамінною складовою етикету, прийнятними манерами, нормою спілкування, необхідністю.

Однак на відміну від західного суспільства, де ввічливість, заснована на соціальних відмінностях, орієнтована на взаємоповагу співрозмовників, в японському суспільстві мовна ввічливість спрямована на підкреслення соціальної різниці і встановлення чітких рамок, певного соціального становища кожного індивіда. Як зазначає В.М. Алпатов, саме існування соціальних рангів та групових відмінностей в японському суспільстві стабілізується та усвідомлюється через мовленнєву поведінку, особливо через використання *кейго* [Алпатов 2003, 45]. Порівняно з іншими елементами системи мови форми ввічливості найбільш явно пов'язані з суспільною ситуацією, і зміни останньої прямим чином виявляються в зміні мови.

Сучасна японська мова містить надзвичайно складну побудову ввічливої мови, яку не можна вважати лише фразами вишуканої чемності. Вміння швидко і правильно користуватися такою мовою являється однією із найскладніших сторін оволодіння японською мовою. За одним лише вмінням використовувати ввічливі звороти мови японець легко визначає культурний рівень співрозмовника [Фролова 1977].

Система ввічливості розповсюджується не лише на рівні слова, але і має місце в мовленні. У найзагальнішому вигляді соціальні протиставлення, які впливають на вибір мовних форм, зводяться до двох: „вищий – нижчий” і „свій – чужий”. Японська дослідниця Іде Сатіко виділяє три основні соціальні правила: ввічливі форми застосовуються до осіб, постійно вищих за своїм соціальним положенням (начальники, особи престижних професій, представники вищих шарів суспільства), до старших за віком осіб, і до осіб, вищих за функціями, що виконуються в даний момент (представники влади, лікарі, кредитори, клієнти в сфері обслуговування і т.д.). Два перших правила діють постійно, тоді як характер третього є змінним (ситуація прохання, позичання і т.д.), де ролі можуть змінюватися в рамках діалогу [Ide 1982, 366].

Ознака „свій – чужий” пов'язана з включенням тієї чи іншої людини до складу деякої групи, до якої належить мовець, або виключенням з неї. Мовець в залежності від ситуації може відчувати себе представником різних груп - від сім'ї до держави. Загальне правило: ввічливі форми вживаються по відношенню до чужих, неввічливі - по відношенню до своїх.

Отже, в застосуванні форм ввічливості досить суворо відображається ієрархія, що має декілька параметрів. На неї накладаються і інші відносини: вікові, вплив яких

посилюється через традиційні конфуціанські уявлення про шанування старших, групові, професійні [Ide 1982, 368]. Останні помітні, наприклад, у відбитті у мові звичної поваги до професії лікаря або ж в традиції зберігати шанобливе звертання до свого колишнього вчителя незалежно від власного рангу [Suzuki Takao 1997, 141].

Для японської мовленнєвої поведінки, на думку фахівців, характерна тенденція до закріплення соціальних функцій людини з двох точок зору - ієрархії і приналежності до групи. Люди при цьому оцінюються не як індивідуальність, а лише з точки зору їх суспільного становища [Mizutani 1996, 106]. Приналежність до фірми при зверненні важливіше, ніж професія і навіть ім'я та прізвище: японців часто іменують за посадою або ступенем споріднення, але рідко на ім'я.

На цю систему впливають два додаткових фактори - ситуація спілкування та індивідуальний фактор. Вживання форм ввічливості за участі того ж мовця і співрозмовника може не співпадати в залежності від ситуації спілкування: чим більш офіційною (формальною) є ситуація, тим ввічливішою є мова. Ознака офіційності ситуації пов'язана з ознакою „свій – чужий”: з „чужими” рідко спілкуються в неофіційних ситуаціях.

Нарешті, в певних рамках можливі й індивідуальні особливості вживання форм ввічливості. Ряд ситуацій допускає варіативність форм. Відзначається, наприклад, прагнення деяких людей вживати ввічливі форми і там, де можна без них обійтися, підкреслюючи таким чином свою вихованість [Ide 1982, 367]. Відмінності ввічливих і неввічливих форм досить тісно пов'язані з соціальною ситуацією, в меншій мірі це можна сказати про різницю ввічливих і „зверхввічливих” форм, останні часто визнаються індивідуальними схильностями.

1. Алтатов В.М. Япония: язык и общество. – М., 2003. – 208 с.;
2. Фролова О.П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект). – Новосибирск, 1977. – 44 с.;
3. Холодович А.А. Грамматические категории уважительности в современном японском языке // Японское языкознание. - М., 1979;
4. Цудзимура Тосики. Современные формы вежливости. - Токио, 1997. - 320с.;
5. Ide S. Japanese Sociolinguistics' Politeness and Women's Language //Lingua. Vol. 57. No 2-4. 1982;
6. Mizutani O. Japanese: the Spoken Language in Japanese Life. - Tokyo, 1996. - 110с.;
7. Suzuki Takao. Reflections on Japanese Language and Culture. - Tokyo, 1997. - 247с.;
8. 蒼子美、前田直子。日本語文法演習 敬語を中心とした対人関係の表現—待遇表現—東京、2003。—101p.;
9. Honorific Speech in Japanese http://en.wikipedia.org/wiki/Honorifics_%28linguistics%29